

Система на глаголните времена в българския книжовен език

Албена Баева

The present article discusses various concepts of the verb tenses in the Bulgarian language: The purpose of this paper is to determine the system of the verb tenses in the Bulgarian language, based upon the theoretical formulation of Vigo Brondal of the morphological systems and the possible combinations between the terms of the systems. The system of the Bulgarian verb tenses belongs to the ABC type, which is one of the most complex types of morphological systems.

Keywords: system, type, relationship between the terms of the system.

ВЪВЕДЕНИЕ

Един от най-дискутираните морфологични въпроси в съвременната езиковедска наука е въпросът за времето на глагола, наред с преизказното наклонение. Многобройните, разнообразни, често и противоречащи си схващания по отношение на глаголните времена разкриват трудностите, свързани с тяхното дефиниране. Много съвременни изследователи допринесоха за изясняването на различни страни и аспекти на проблема - Л. Андрейчин, Ал. Т.-Балан, П. Пашов, В. Станков, Г. Герджиков, Р. Мутафчиев, Ив. Куцаров и мн. др., без да забравяме значителния принос на Ю. Трифонов. Обобщаване на постигнатото във връзка с категорията време е предмет на всяко по-значително изследване, както и на самостоятелни обзори, затова тук няма да резюмираме основните постановки, свързани с глаголната категория време. Ще представим само приетите в съвременната ни граматика положения, изложени в Академичната граматика на българския книжовен език.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Предмет на изследването е времето на глагола като система. Приоритетна е системната гледна точка. Тя се обуславя от разбирането ни, че главните усилия при проучването на морфологията се състоят в откриването и описването на системите, от които се изгражда този дял на граматиката. Откриването и описанието на морфологичните системи е глобален проблем за науката, тъй като чрез тях може да се осветли и цялостната система на езика, изградена от подсистеми и структури.

Категорията време на глагола, с автор В. Станков, е разгледана от различни аспекти, съгласно които и делението на времената е според различни признаци. Времена, които са пряко ориентирани към момента на говоренето, са наречени времена с проста ориентация - презенс, аорист, перфект и футурум, за разлика от времената, които са свързани с допълнителен ориентационен момент, които се описват като времена със сложна ориентация - имперфект, плусквамперфект, футурум претерити, футурум екзактум и футурум екзактум претерити. Освен според ориентационния момент, вторият признак, чрез който се изгражда системата, е в какво отношение са поставени действията спрямо ориентационния момент и те се поделят на три групи времена: за съвременност - презенс и имперфект, за предходност - аорист, перфект, плусквамперфект, футурум екзактум, за следходност - футурум, футурум претерити [1].

Изследовател, който описва времето на глагола в сериозен разрез с традиционния приетото в българското езикознание становище за девет времена на българския глагол, е Ив. Куцаров. Според него времената в българския книжовен език са три: презенс, аорист и футурум. Останалите времена са причислени към други глаголни категории [2].

Теоретичната постановка, към която се придържахме в тази работа, е концепцията на Виго Брьондал за морфологичните системи. Както е известно, постановките на Н. Трубецкой и Р. Якобсон са основополагащи за същността на позициите в морфологията и фонетиката и последователно биват разработвани от

различни автори. Според В. Брьондал морфологичните структури могат да бъдат описани чрез шест термина, които формират четири групи : А - неутрален; В - негативен и позитивен; С - сложен; Д - сложен-негативен и сложен-позитивен. Благодарение на комбинациите на тези шест термина са възможни 15 типа елементарни морфологични системи , чрез които може да се опише морфологичната система на един език [3].

Основавайки се на тези постановки (впрочем самият Брьондал предлага теорията да се провери чрез практическо приложение за отделни езици) ще се опитае да опишем категорията време на българския глагол. Елементарната система е система, която се описва с оглед на приложението на едно отношение към термините й. Това положение е много важно, тъй като гарантира описанието на дадена морфологична система от един ъгъл на зрение, а оттам и значимостта на изводите.

Основното отношение, което вземаме, за да опишем категорията време, е релацията на свързаност спрямо момента на говорене. С оглед на това отношение времената в българския език се делят на четири групи: свързани с момента на говоренето, несвързани с момента на говоренето, неутрални по отношение на този момент и показващи двусмисленост спрямо основното отношение. Така презенс е неутрално време спрямо свързаността с момента на говоренето, аорист, имперфект, плюсквамперфект, времената от миналия план на речта, с изключение на перфект, не са свързани с момента на говоренето, а футурум и футурум екзактум, времена от бъдещия план на речта, са свързани с момента на говоренето.

Отношението на футурум претерити и футурум екзактум претерити е по-сложно. Тези две времена показват съществени особености и могат да се определят като сложен термин на системата. Бъдеще в миналото и Бъдеще предварително в миналото синтезират особеностите на полярните термини, затова те изразяват значение и на свързаност, и на несвързаност с момента на говоренето (формален носител на двете стойности е спомагателният глагол щях - морфема щ - свързаност, морфема х - несвързаност, както при останалите времена, в които двете морфемии присъстват, срв. -х при простите форми и при спомагателния глагол бях). В този пункт, в наличието на сложен термин, се състои и част от оригиналността на системата на времената. Нагледно представени, отношенията спрямо признака свързаност, са следните. Използваме следните съкращения:

Пр (презенс), А (аорист), И (имперфект), П (перфект), Пл (плюсквамперфект), Б (бъдеще време), Бпр (бъдеще предварително), БвМ (бъдеще в миналото) и БпрвМ (бъдеще предварително в миналото).

Пр чета

А четох - И четях

Б ще чета - Бпр ще съм чел

Пл чел бях - П чел съм

БвМ щях да чета - БпрвМ щях да съм чел

Тъй като нормално времената се групират по двойки, по този начин представяме и отношенията спрямо основния делитбен признак. Както се вижда от нагледното представяне, изключение от нормалната несвързаност на миналите времена представя перфектът. Основният тип система, към който принадлежат времената в българския език, е типът АВС. Типът АВС се състои от четири термина - един неутрален, два противопоставящи се и един сложен термин.

Категорията време на глагола е една от най-интересните и типични за българския език категории, предвид на нейното разрастване, това, че тя включва девет члена (девет времена), е ясно, че при системи с повече членове, те нормално се стремят да се разделят по двойки, което показва очевидната недостатъчност

само на едно глобално отношение, тъй като делението по двойки се основава върху други делитбени критерии.

Второто отношение, което дели времената на двойки, е отношението на продължителност или непрекъснатост. С оглед на това отношение сегашно време отново е неутрален член; времената от миналия план се разпределят по двойки като прекъснати и непрекъснати: аорист (прекъснато време) - имперфект (непрекъснато), плусквамперфект (прекъснато) - перфект (прекъснато); времената от бъдещия план на езика - бъдеще време и бъдеще предварително време, както и по-сложните времена като бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото, са съответно непрекъснати и прекъснати. Представени схематично според признака продължителност (непрекъснатост) времената на глагола в българския книжовен език могат да се опишат по следния начин:

Пр чета

А четох - И четях

Пл бях чел - П чел съм

Б ще чета - Бпр ще съм чел

БвМ щях да чета -БпрвМ щях да съм чел

Както се вижда от схемата, с изключение на простата форма на аорист, носител на прекъснатостта във всички останали случаи е еловото причастие (чел). Схемата разкрива и нещо друго важно, времената, определени с оглед на прекъснатостта като отношение - А, П, Пл, Бпр, БпрвМ и времената, определени с оглед на непрекъснатостта като отношение - И, Б, БвМ, образуват пропорционални двойки с изключение на две времена от миналия план, а именно перфект и плусквамперфект, и двете са носители на признак прекъснатост. С други думи, в този пункт системата предлага един и същ признак. Поради това, че това е второ отношение, чрез което се определят времената на глагола, основната релация е свързаност, това второто отношение, което ги разпределя равномерно по двойки, същевременно ги различава, с посоченото изключение, защото отношението прекъснатост не би могло да оразличи двете времена перфект и плусквамперфект, ако те не се различават по основния признак свързаност. Като общ принцип е прието, че времената от миналия план са нормално несвързани с момента на говоренето. И това действително е така. Но като изключение от този общ принцип, особеност или оригиналност на системата на времето на българския глагол се състои именно в това, че перфектът, като време от миналия план на езика е свързано с момента на говоренето. Тази особеност на перфекта, именно свързаността му с момента на говоренето, е била предмет на много определения и съответно дискусии, но най-точно свързаността му с момента на говоренето е дефинирана още от Ю. Трифонов, който с оглед на тази му особеност го нарича сегашно свършено време. И така, перфектът, с оглед на основното отношение на свързаността, е изключение от общия план на несвързаните с момента на говоренето минали времена. Едва по отношение на втората релация, с която времената се разделят по двойки отново, при която и двете времена са прекъснати, разграничението на времената от двойката П - Пл става възможно поради това, че те се различават по първия признак. Или обобщени, признаците на перфект и плусквамперфект според двете отношения са: Пл - несвързаност, прекъснатост - П свързаност, прекъснатост. Тъй като съвпадат по второто делитбено отношение (прекъснатост), именно основният признак (свързаност) за цялата система на времената ги разграничава едно от друго. В този пункт следователно трябва да се търси един от оригиналните моменти на системата, в поведението на перфекта като време, свързано с момента на говоренето, въпреки че е непродължително или прекъснато.

Но поради извънредната тежест, която българският език отдава на

категорията време на глагола, поради прекомерната ѝ натовареност с девет члена, нормално е тя да съдържа и оригиналности, първата от които е свързана с основния признак при определянето ѝ. Вторият оригинален пункт в системата, както отбелязахме, е поведението на перфекта, който със своята свързаност с момента на говоренето, се отклонява от нормалната несвързаност на миналите времена с този момент. Смятаме, че посочените две отношения са достатъчни за определяне на системата на глаголните времена в българския език. Въпреки посочените особености на системата, предизвикали многобройни спорове, е ясно, че двете отношения са достатъчни да оразличат времената едно от друго, дори и там, където системата показва отклонения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ако обобщим, глобално погледнато, типът морфологична система на глаголното време в българския език е АВС, включваща неутрален, полярни и сложен термин, т. е. тя е определима чрез четири термина. Сложността на системата се повишава поради големия брой на членовете ѝ, поради което нормално те се стремят да се оразличат, което налага приложението на второ разграничително отношение. С оглед на обособените типове системи от В. Брьондал може да се каже, че най-сложният тип система, система максимум, е АВСД, система, която съдържа шест термина. Сложността на системата на глаголните времена в българския език е доста висока, но не достига възможния максимум от шест термина. Оригиначните пунктове в системата са наличието на сложен термин и поведението на перфекта като време.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София, БАН, 1993, с.288.

[2] Куцаров, Ив. Морфология. - В: Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис. София, ИК "П. Берон", 1999.

[3] Brøndal, V. Essais de linguistique generale. Copenhage, Einar Munksgaard, 1943, с. 15 и сл.

За контакти:

Албена Баева, преподавател в ШУ „Епископ Константин Преславски”, baeva@abv.bg,
тел: 054/530495

Докладът е рецензиран.